

26.47x32.97	1	45	עמוד	ישראל היום!	17/11/2023	88275095-4
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונות - 80790						

מלחמה על הבית

גלגולים של תקווה

בשבוע שעבר הלך לעולמו חוקר הזמר העברי וחתן פרס ישראל אליהו הכהן, והוא בן 88 • טקסט שכתב בשנת 1997 בשם "כיצד הפכה 'התקווה' להמנון", מספק מבט אחד על כתיבתו הענפה ואהבתו לשפה העברית

אליהו הכהן

למרפסים חובבי ציון! ספר איתי בכתובים אשר קראתי בשם 'ברקאי', ותוכנו שירים שונים אשר שרתים על אדמת הקודש, על ישראל ועל יישוב ארץ ישראל ועל המושבות כולם ברוח הלאומי. מי המרפס החפץ לקנותם ממני, יפנה אלי על פי תווי - נפתלי הרץ אימבר, ירושלים.

מורעה זו, שנתפרסמה בעיתון "הצבי" בחודש תמוז תרמ"ו (1886), בישרה את ראשית פרסומו של השיר שעתידי להיות ההמנון הלאומי של העם היהודי ושל מדינת ישראל. כעבור חודשים מעטים ראה אור בירושלים ספר השירים "ברקאי" של אימבר, חלוץ משוררי העלייה הראשונה, ובו השיר "תקוותנו".

אסופת שירים עבריים של "עולה חדש" היוצאת לאור בירושלים בשנת 1886 - לא קשה לשער את רישומה בעם היהודי. לכל אגודות חובבי ציון בגולה היה זה יום חג: הדר ראשון לצלילי ארץ ישראל החדשים ורדישת שלום חיה מן המושבות ביהודה ובגליל (...) מאז לא חדל השיר לעורר פולמוסים והשגות.

ותיקי היישוב וחוקריו נחלקו זה עם זה כמעט בכל פרטי תולדות השיר: מתי חובר, היכן ובהשפעת איוו יצירה? אימתי והיכן הולחנה או הותאמה המנגינה? מתי היה להמנון העם היהודי שינויי הנוסח במילים ובלחן - מתי ועל ידי מי נעשו? שבעים ושבע גרסאות שיש בהן תערובת של אגדה ומסורתין מלוות את השיר. אלה הם סימני היכר מובהקים של זמר-עם.

את הטייטה הראשונה של "התקווה" כתב אימבר בביתו של מלומד יהודי בעיר יאסי שבאומניה בשנת 1877. זאת אישר המשורר בהקדמה על תמונתו ובמסמכים אחרים. בעולות ארצה (1882) נהג לסובב במושבות ורפי השיר בידיו. כשהוזמן להתארח מפעם לפעם בבתי המתים שבים היה מתכבד תחילה במשקה, ואחר כך שולף את ניירותיו וקורא בהתלהבות בתים אחרים מ"התקווה". בנסיבות שכאלו נהג עליו לעיתים רוח היצירה, והיה משלים בו במקום קטעים נוספים לשיר - עד שהרחיבו לכדי תשעה בתים. מאז מתחרות ביניהן מושבות אחדות על הכבוד לשמש אכסניה להולדת ההמנון. אימבר עיצב סופית את השיר בחדרו שבירושלים, שכל קידותיו היו מכוסים שברירי פסוקים ופניני לשון. כל פעם שהבריק חרוזו במוחו - כך מספרים עדי ראייה - היה ממחר להנציחו בעיפרון על קיר, עד לגובה שירו היתה מגעת. האם הושפע אימבר משירת נכדו? - השפעה חיצונית אפשר שכן. התבנית השירית של "התקווה", עם החזרות "כל עוה... כל עוה..." בראש כל בית, מזכירה שיר שהתפרסם בשנתון "ביכורי העתים החדישים" (1845). היה זה שירו של מנרל שטרן "מענה" - תרגום "שירי הריין" של ניקלאוס בקה מותר גם להניח שכליל גליציה, לא נעלם מאימבר משפט הפתיחה של ההמנון הפולני - "עוד לא אברה פולין". אלא שהשפעות מסוגריות צורניות אלו יש בהן רק כדי לרמוז על "הכוונות ההמנוניות" של אימבר, ואין להן ולא כלום עם תוכן "התקווה", שהוא מקורי ואופייני לסגנונו של אימבר.

הניסיון הראשון להלחין את "התקווה" לא עלה יפה. וזה סיפור המעשה: הבייל"יי ישראל בלקינד מראשון לציון קיבל מכתב מידי-דו בזכרון יעקב, לאון איגלי, ובו בקשה לסייע לו להשתחרר מעבודה פיזית ולאפשר לו להתרכז בהלחנת שירים. איגלי, שבמקצועו היה זמר ובעל הכשרה מוזיקלית, היה אחד מששת הבחורים שנשלחו ארצה על ידי הברון כדי להכשירם לעבודה חקלאית. בזכרון יעקב הועסק בעבודות יזומות ובסבלות והתקשה להסתגל אליהן. פקיד הברון המקומי השתכנע שיש כאן כישרון מוזיקלי מבובז, ועד מהרה קיבל להלחין את שיריו של אימבר. לא עברו ימים רבים, ולחן ראשון, מקורי, ל"התקווה" יצא מתחת ידו. תשעה בתים היו לשיר, ואיגלי הלחין כל בית בלחן שונה. בני המושבה התקשו לעכל את הלחן הארוך והמורכב, ובלקינד היה מעניק ש, פרוסות שוקולד - מעדן נדיר באותם הימים - לכל נער שידע לומר את השיר בשלמותו.

חלפה שנה, ובראשון לציון נשמעה לראשונה מנגינה חדשה לשיר

"התקווה". "נעימה נוחה ונעימה". אין איש שואל מאין באה וכיצה בביתו של לבונטין, מרכז הנוער במושבה, נלמד השיר מפה לאוזן בלחן המוכר לנו עד היום.

ביישוב נתקבל הרושם שהמנגינה הושאלה מתוך הפואמה הסימפוניית "מולדבה" ("ולטבה") של המלחין הצ'כי סמטנה, אולם גלגולו הקודם של לחן "התקווה" היה לחן רומני ממחוז מולדביה. על נסיבות התאמתו למילותיו של אימבר העיר שמואל כהן, איש העלייה הראשונה, שביצע את מלאכת ההרכבה לאחר שינויים לא מעטים בצלילים ובקצב. וכך כתב בזיכרונותיו:

"בשנת תרמ"ז (1887), עשה אחי הגדול ממני, צבי, ניסיון לזרוע חטים באדמת המושבה יסוד המעלה. בימים ההם נמצא בראש פינה נפתלי הרץ אימבר, הוא נתן לאחי את קובץ שיריו 'ברקאי' עם כתובת חמה למוכרת, ואחי שלח לי את החוברת הזאת לגולה. מכל השירים מצא חן בעיני שיר 'התקווה'. כעבור זמן קצר עליתי לארץ. במולדתי רגילים היינו לשיר במקלה את השיר הרומני 'אויס ציא'. כבואי

צילום: יוסי זילבר

אליהו הכהן ז"ל

לראשון לציון, והנה אין שרים את 'התקווה' כמו שלא שרו את יתר שירי 'ברקאי'. החילותי אני הראשון לשיר את 'התקווה' על פי המנגינה הזרה שידעת, זו המושרה כיום בכל תפוצות ישראל... עולה על ליבי זכר השיר הזה כשהושר ראשונה, ואני חושב את עצמי למאושר, כי זכיתי להיות ראשון השרים את השיר 'התקווה'."

בקונגרסים הציוניים הראשונים אין זכר לשירת המנון. לקראת הקונגרס הרביעי בלונדון, בשנת 1900, נערכה בעיר זו אספה ציונית רבת-משתתפים בנוכחות הרצל, נורדאו, ונגווייל (מתרגם "התקווה" לאנגלית) ואחרים, בסיומה שר הקהל את ההמנון האנגלי ואחריו פרצה לפתע שירה ספונטנית של "התקווה". צמרת המנהיגות הציונית למדה לדעת כי "התקווה" מתבקשת כהמנון. ואכן, לקונגרס הציוני הרביעי הובאה קריאה להכריז על תחרות לחיבור המנון, והפעם הודגש: בעברית ועם מנגינה.

התחרות לא יצאה אל הפועל, אך העובדות בשטח דיברו בעד עצמן: בגרמניה ערכה חברת "עזרא" כינוס ומפגן למען רעיון יישוב ארץ ישראל. בסיומו הראה השיר "עוד לא אברה" את פעולתו המעוררת והמלהיבה. בוויילנה התכנסה באותה השנה אספת צירים רבת-משותפים, ובסיומה: "איש לאחיו נתן את ירו באהבה ובקול אחד שרו את השיר הלאומי 'עוד לא אברה'". איצי פרנהוף, המשורר והסופר בן עירו של עגנון, פרסם אוטופיה בשם "שני רמיונות", ובה הוא חזה שמדינת היהודים של הרצל נקראת "מדינת ישראל", על דגלה רקום מגן דוד והמנונה ("מנגינתה הלאומית") הוא "התקווה", והוא משבח בין ארבעת דפי היצירה בתים מתוך "התקווה".

לקראת הקונגרס הציוני ה-5 התעורר אימבר ופנה במכתב אל הקונגרס ואל צירי הקונגרס, ובו הזכיר להם כי מלאו חצי יובל שנים ל"התקווה".

"אני מאושר לראות את חלומי מתגשם" - כתב, בצפייה להכרה רשמית ב"התקווה". אך זו עדיין התמהמהה. בין הקונגרס ה-5 לקונגרס ה-6 התכנס "קונגרס זוטא" של ציוני רוסיה, והוא הסתיים "בפרוץ מאלף פיות הניגון 'עוד לא אברה', השיר הלאומי של הלאום החדש-ישן. הרגע הזה, מי ישכחנו, לו גם נרבה כחול ימים ולו גם כסף זיקנה יכסה את ראשינו הצעירים".

הקונגרס הציוני ה-6 (1903) היה הראשון שהסתיים בשירה אדירה של "התקווה". היה זה קונגרס אוגנדה, שבו המילים "עין לציון צור-פייה" קיבלו משמעות מיוחדת. מכאן ואילך יסתיימו כל הקונגרסים בשירת "התקווה". זו היתה ההכרעה הבלתי רשמית של העם, ללא מכרז, ללא משאל וללא החלטה של ההסתדרות הציונית.

בארץ ישראל יצא לאור באותה השנה שידונו של לונץ "כינור ציון", ובו הופיעה "התקווה" לראשונה כשיר השער בין 31 השירים שבו. העיתונים מסרו על חגיגות בכתי הספר, שנסתיימו בנגינת "המנון הלאומי".

בשנת 1905 חל השינוי האחרון בנוסח "התקווה". ד"ר יל. מטמוין כהן, מורה בבית הספר בראשון לציון, החליף את המשפט "לשוב לארץ אבותינו לעיר בה דור חנה" ב"להיות עם חופשי בארצנו, ארץ ציון וירושלים". ובמקום "התקווה הנושנה" שינה ל"התקווה בת שנות אלפיים". התיקון הזה התקבל רק בארץ. יהודי הגולה המשיכו לשיר במשך יובל שנים ויותר את הנוסח המקורי של השיר.

פשוטי-עם אהבו את "התקווה", אך מנהיגים ומוזיקאים החלו להילחם בה. אוסישקין קבל על הרפיון המוזיקלי שלה, ויואל אנגל טען שהיא "המנון מאוס". העלייה השנייה הביאה עימה את שירו של ביאליק "ברכת עם" ("תחזקנה"), ולרגע נדמה היה כי קם יורש ל"התקווה". ביאליק עצמו לא נקט עמדה, אך מיאן לקום בשירת "תחזקנה". כל אספת פועלים הסתיימה בשיר "תחזקנה", וברל כצנלסון נזעק והפציר שלא לזנוח את "התקווה". בעיתונות התפשט פולמוס: "התקווה" או "תחזקנה".

ניסיונות נוספים נכשלים

צצים ועולים ניסיונות להכניס למעגל הוויכוח המנונים נוספים. בצל הפולמוס הציבורי הביא יל. מוצקין לפני "הפרלמנט היהודי", הקונגרס הציוני ה-18 - בשנת 1933 - את הצעת ההחלטה הבאה: "הקונגרס קובע שלפי מסורת רבת-שנים, הדגל הכחול-לבן הוא הדגל של ההסתדרות הציונית, וההמנון 'התקווה' הוא ההמנון הלאומי של העם היהודי".

הוויכוח לא תם. בשנת 1947 פנה משה הלוי, מנהל תיאטרון "אהל", אל דור בני-גוריון בהצעה לבחור המנון חדש. ארגונים דתיים הציעו לקבוע את "שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון" כהמנון המדינה. כשקמה המדינה, לא עיגנה את "התקווה" בחוק כהמנון. עד היום מרי שרת "התקווה" בתוקף המסורת, ולא מכוחו של חוק.

* באדיבות ידיעות ספרים, מתוך "אין זו אגדה: ציונות - הסיפור והמעשה", 1997, בעריכת יואל רפל